

Haraldsted Kongshus

Et nyt bidrag til Haraldsted sogns historie.

Af Børge Green-Larsen.

Da Knud Lavard faldt for morderhånd i 1131, blev navnet Haraldsted for bestandig indskrevet i Danmarks historie. Der har ofte været skrevet om denne udåd og om kilden, der udsprang på stedet. Historien beretter også om kapellet ved skt. Knuds kilde og om Kildegården, såvel som man har ment, at der har ligget en middelalderlig kongsgård i byen. Navnet Kildegård forekommer i Ringsted Klosters jordebøger indtil 1631. Her er dog kun tale om, at samtlige bymænd i Haraldsted betalte en mindre afgift for Kildegårdens jorder, der var delt mellem dem.

Dronning Sophie og prins Christian tog ind på Valsøgård.

Gennemgår man lensregnskaberne (Haraldsted hørte før 1585 til Roskildegårds len) er der intet, der tyder på, at der har været en kongsgård i byen før 1621. Frederik 2. kunne f. eks. tage ind på det nærliggende Valsøgård, som han ejede; desuden havde han et jagthus i Høed. Lensmanden på Roskildegård, Eggert Ulfeldt, fik dog i 1574 besked på at flytte det til Særløse. — Der var ikke brug for det i Høed — fremgår det af befalingen —, fordi Valsøgård lå så nærved. De

ældste lensregnskaber giver ikke mange oplysninger, og først i 1585—86 hører man, at dronning Sophie og den unge prins Christian tog ind på Valsøgård.

Haraldsted præstegård.

I 1609 nævnes Haraldsted første gang som bedested, idet dronning Anna Cathrine den 31. maj holdt måltid der med sit følge. Hun var på vej fra Antvorskov til Roskilde og har sikkert gjort ophold i præstegården. Blandt regnskaberne fra 1614 forekommer et bilag, som er mere oplysende; det hedder heri: „20. april holdt Kgl. Majestæt samt „De unge herrer“ for rejse fra Antvorskov til Roskilde måltid udi Haraldsted præstegård; og er da medgået, som præsten igen betales af klosteret o. s. v.“ Hr. Hans (Jacobsen) var dengang sognets præst. Han er nævnt allerede i 1602; men han kan godt have været der før, da regnskaberne mangler fra nogle år. Ellers indeholder de kun få oplysninger om hr. Hans' gæster i de år, indtil kongshuset blev bygget. Christian 4. var der dog 11 gange. Det hændte også, at han blev om natten i præstegården tillige med Kirsten Munk, der ofte ledsagede ham.

Frederik 3. fik vand fra skt. Knuds kilde.

Datidens umagelige vogne krævede et ophold for hver fjerde mil. Der var derfor brug for et bedested i Haraldsted, som ligger omtrent midtvejs mellem Antvorskov og Roskilde. Hvem ved, om Hr. Hans — der i forvejen var underrettet om disse besøg, tillige hentede vand fra skt. Knuds kilde, således at kongen ved samme lejlighed kunne bade i det hel-

bredende kildevand. — Selv konger havde tiltro til de hellige kilder. Ved skt. Helenes kilde i Tisvilde havde Christian 4. f. eks. et badehus, der var så stort, at han kunne bo der under sit ophold. Frederik 3. troede også på kildevandet — og måske særligt på det fra kilden i Haraldsted. Et bilag i regnskaberne kunne tyde derpå. En bødker fik således i 1653 betaling af lensmanden for 4 nye tønder, han havde leveret i klosteret. Ifølge kvitteringen skulle de fyldes med vand fra skt. Knuds kilde og sendes til København „til Hans Majestæts fornødenhed.“

Kirkeladen blev revet helt ned.

Som bekendt brændte præstegården i 1621, hvorpå hr. Hans fik udvist tømmer til en ny gård. Samtidig fik lensmanden i Ringsted Kloster, Aksel Urne, besked på at lade kirkeladen i Haraldsted reparere og opbygge, således at kongen kunne bo der om natten, hvis hans vej faldt forbi. Regnskaberne oplyser derimod, at kirkeladen blev revet helt ned. En lokal muremester fik 3 rdl. „for kirkeladen udi Harre- sted han afbrød, og pladsen sammesteds gjorde ryddelig, hvor det hus, som efter Kgl. Majestæts befaling skulle opbygges, er bleven rejst. Item for mursten, som blev af samme kirke- lade, han rengjorde.“

Kongens gæstehus.

Sammenligner man byggeregnskabet med den synsforret- ning, der blev foretaget efter Svenskekrigen ($21/2$ 1661), får man et nogenlunde billede af det nye kongshus. Om belig- genheden kan der være nogen tvivl. Kirkeladen har dog ligget

for sig selv, da kirkegårdsmuren ikke nævnes i regnskaberne. Det siges udtrykkeligt, at kongshusets forstue vendte ud til kirkegården; men der er sikkert her tale om indgangen til kirkegården.

Kongshuset, der lå i nord-syd, og som havde 2 skorstene, var et 11 fag langt og ca. 11 alen bredt, muret bindingsværkshus i 2 stokværk. Grunden var lagt med kampesten, som igen var fyldt ud med mursten under fodstykkerne. Huset, såvel som svalen ind til gården og 2 „lillehuse“ (det ene var ved den nordre gavl), havde tegltag. Kort Richter i Køge havde leveret 3000 hollandske astrag (fliser) til gulvene; desuden var der indsat 24 vindueskarme, og der var kalket overalt indvendig, efter at væggene først var pudset med ler. Vinduerne og dørene i kongens egne gemakker var af egetræ.

Fra forstuegemakket (denne side af huset er også nævnt som ud til gaden) kom man ind i kongens gemak, der var en stor gennemgående stue i den nordre ende. Væggene var her beklædt med panel, og langs panelet under vinduerne stod en fire alen lang asketræsskive (bord) med udtræk; desuden var der et andet tilsvarende bord i stuen, dog uden udtræk. En vindeltrappe førte fra gemakket op til kongens sengekammer på 1. sal. Her var væggene draget med rødt klæde. Adgangen til de øvrige gemakker, som havde halvdøre ud til svalen, var ad en trappe i gården.

Stalden og vognskjulet.

Omkring 1622 blev der mellem gårdspladsen og gaden bygget en 12 fag lang stald til 12 heste. I den ene ende af

stalden (porthuset) blev indrettet 2 kamre og et „lillehus“. Samtidig byggede man et vognskjul på 6 fag op til stalden. Bagsiden af skjulet var ligesom porthuset muret mellem stolper. Glarmesteren leverede en lygte til stalden, og der kom skodder for vinduerne; desuden blev der sat et to rader højt stengærde (32 favne) „mellem husene“, og der blev indrettet en kælder; derimod hørte der ingen brønd til kongshuset. Man har vel benyttet brønden i præstegården.

Travle dage.

Årene 1623—40 var en travl tid for hr. Hans og Birgitte Andersdatter. Der var som regel gæster 4—5 gange om året; desuden kom hoffets personale jævnlgt hele året rundt. Christian 4. tænkte måske også på sine børn, da han lod kongshuset bygge. „De unge herrers gård“ i Sorø blev bygget på samme tid. Grev Valdemar Christian (kongens søn med Kirsten Munk) var kun otte år, da han i 1630 blev sendt til det nyoprettede akademi, hvor hans ældre halvbroder, Hans Ulrik (Gyldenløve), allerede gik. Vejen til skolen gik over Haraldsted; derfor var „De unge herrer“ ofte gæster i kongshuset, når de i deres ferier rejste til København eller Frederiksborg Slot. Også døtrene, „De unge frøkner“, kom jævnlgt til Haraldsted. I de første år var de ledsaget af Ellen Marsvin. Senere var det fru Anne Lykke, som blev afløst i 1631 af Karen Sehested. I det hele taget blev kongshuset på Christian 4's tid kun benyttet af kongen selv og hans nærmeste familie. Kun een gang træffer vi en udenlandsk gæst, og det var tillige en mindre velset gæst her i landet.

Kirsten Munk og Rhingreven hyggede sig i kongshuset.

I årene 1625—29, hvor kongen deltog i Kejserkrigen, rejste Kirsten Munk nogle gange til Tyskland for at besøge sin gemal. Under et sådant besøg traf hun sidst i 1626 grev Otto Ludvig af Salm (Rhingreven), der havde taget tjeneste hos den danske konge. Fra hendes side blev det straks til forelskelse. „De dansede og legede jul sammen“, hedder det i en beretning om dem. Ved hendes afrejse aftalte de, at han skulle sætte sig i forbindelse med hende, når han kom til Danmark. Hun tog derefter ophold hos sin moder, fru Ellen Marsvin, på Dalum Kloster. Nogle måneder senere kom Rhingreven til Dalum med et brev fra kongen. Tilsyneladende blev han en tid sammen med fru Kirsten; i hvert fald rejste de sammen fra Dalum til København i december 1627. Den 17. kom de til Haraldsted, hvor de tog ophold for natten tillige med deres medhavende opvartere og tjenere. Der er bevaret et såkaldt fortæringsregister fra den dag. Hr. Hans opremser heri, alt hvad der var medgået til måltiderne, og som man ser, er det mest saltmad:

1 otting saltede laks, 2 saltede svinerygge, 3 stk. spegeflæsk,
1 otting saltede sild, 7 skålpd. bergfisk (klipfisk), 100 kuller
(torsk), 6 lispd. oksekød, 2 ferske lam, 1 svinehoved, 10 høns,
1 otting smør samt 10 ferske oksetunger og 1½ otting hvedemel;

desuden havde præstekonen bagt hvedebrød, kringler og rug-simler, som hr. Hans beregnede til 3 ort. Maden var tilberedt med safran, peber og muskatblomme samt svedsker, rosiner, korender, risengryn og mandler. Det hele blev skyllet ned med 7 potter vin.

Ved hjemrejsen i januar 1628 tog Kirsten Munk og Rhingreven atter ophold for natten i kongshuset, og ligeledes i april s. å., da de igen var på vej fra Dalum til København; men det var også sidste gang fru Kirsten var i Haraldsted.

Christian 4. og Vibeke Kruse.

I foråret 1629 sluttede kongen sig til Vibeke Kruse, Kirsten Munks tidligere kammerpige. Fru Vibeke rejste som regel med et følge på 15 personer. Hun var 10 gange i Haraldsted; men kun een gang, hvor hun ledsagede kongen, ses hun at have taget ophold for natten i kongshuset. Kongen kom ofte til Haraldsted i de år (1636—40), og prins Christian, der blev gift i 1634, kom der nu med sin gemalinde, Magdalene Sibylle, der var datter af Kurfyrsten af Sachsen. Prinsen ses også flere gange at have opholdt sig på Mørup, som altid havde været kongens jagtgård (Kancelliets brevbog 1633).

Hr. Hans faldt i unåde på sine gamle dage.

Tilsyneladende fik hr. Hans ikke betaling for sin ulejlighed ved alle disse besøg. Han blev dog begunstiget i mange retninger, såvel som kongen tålmodigt hørte på ham, hvis han havde noget at beklage sig over. Fogeden i klosteret satte en dag en af hans sønner i fængsel, fordi han ikke ville overtage en øde gård. Hr. Hans henvendte sig straks til kongen, der bad lensmanden forklare, hvorledes sligt kunne ske. To af præstesønnerne havde for øvrigt fået lovning på optagelse i Sorø Skole.

Men kongen kunne også være streng overfor hr. Hans, selv om han i sidste øjeblik tilgav ham. I 1639 blev præsten i Haraldsted tiltalt for forskellige forseelser, han havde begået. I samme anledning modtog lensmanden, Jørgen Seefeld, et missive, hvoraf det fremgik, at hr. Hans havde andraget om at få disse forseelser tilgivet på grund af sin høje alder. „Og — som det hedder videre — da han derhos har lovet at ville rette og forbedre sig, tillader kongen, at de for denne gang må eftergives ham.“ Lensmanden fik dog besked på at holde øje med hr. Hans, for hvis han atter gjorde noget galt, skulle han tiltales derfor. Året efter døde hr. Hans. På kongens foranledning overtog Peter Jensen Busk, øverste hører ved skolen i Roskilde, det ledige præsteembede.

Havde kongsgården og præstegården fælles port.

En tømrer fik i 1642 betaling for en lille bro, han havde opsat i Haraldsted. Ifølge kvitteringen fremgår det, at den lå for porten i præstegården. Skriveren har derimod indført bilaget i regnskabet med følgende bemærkning: „En ny liden bro, som Kgl. Majestæts vej over falder ved porten på kongens hus i Haraldsted“. Det kunne heraf se ud til, at Kongsgården, som den ofte kaldtes dengang, og præstegården havde fælles port. Den 22. jan. s. å. tog den tolvårige Ulrik Christian (Gyldenløve), der var elev på Sorø Akademi, ud til Haraldsted for at besøge sin moder, fru Vibeke, der opholdt sig der.

Da Fyn var truet i 1643.

I 1643 var der især travlt i Haraldsted. Kongen var der 4 gange; desuden var prinsen der, fru Vibeke og hendes søn,

Ulrik Christian, samt grev Valdemar Christian, der samme år rejste til Rusland. Der er særlig grund til at nævne årets sidste kongebesøg den 27. december. Kongen kom den dag fra Frederiksborg Slot og var på vej til Fyn for at organisere et forsvar af øen, som var truet ved den svenske hærs indfald i Jylland. Først den 24. februar kom han tilbage fra Fyn, og også denne gang blev det kun til et kortere ophold i Haraldsted.

Køkkenet.

Mærkeligt nok blev der først i 1647—48 opført et køkken ved kongshuset. Der havde ellers været mere brug for det i de 25 år, der var gået. De tider var forbi, hvor kongen holdt måltid med et stort følge. Nu var der kun tid til en lille forfriskning, d. v. s. en kande vin og en pot øl pr. mand. Det ny køkken, som blev bygget ved den søndre gavl, var et klinet, stråtækt hus på 3 fag. Det var ikke et stort køkken, idet de 3 fag tillige indeholdt et køkkenkammer samt et mindre kammer (spisekammer?) Der var stenbro (7 favne) overalt i det nye hus. I selve køkkenet, hvor der tillige var bageovn, stod en seng, et skiveblad og en retterbænk.

Christian 4. var mindst 50 gange i Haraldsted.

Ifølge lensregnskaberne var Christian 4. 50 gange i Haraldsted. Kirsten Munk var der 14 gange og prins Christian 24. Kongens sidste besøg var den 13. juli 1647. Fru Vibeke havde lige været der ugen forud, også for sidste gang. Hertug Frederik til Holsten, der året efter blev konge, tilbragte natten mellem 7. og 8. december s. å. i kongshuset. Han var 10 gange i Haraldsted.

Frederik 3. ville have sine gemakker i den modsatte ende af huset.

I 1654 påbegyndtes en større omforandring og reparation af kongshuset. Der blev lagt murstengulv i den gamle borgestue ved den søndre gavl. Kongen havde ønsket at få denne stue som gemak. Samtidig lavede tømreren en vindeltrappe, der førte fra det ny gemak og op til det gamle sengekammer over forstuen ved kirkegården. Sengekammeret ind mod gården fik nye fliser (astrag), og der blev lavet en trappe op til det i gården. De nye gemakker fik hver sit „lillehus“, der var murede og med bindingsværk ligesom huset; desuden flyttede man forstuedøren hen til det ny gemak; men dog således, at forstuen stadig kunne benyttes som hovedindgang. Der blev kalket overalt indvendig, og der kom nye vinduer i; desuden indsatte snedkeren tre store firkantede jernstænger i hver karm.

Et års tid efter fortsatte man med omforandringen. Der blev sat nogle skillerum op i det store gemak over den tidligere borgestue. Man fik derved et gemak ud til gaden (kirkegården), og to sengekamre samt en lille forstue ind mod gården. Gulvene i de nye gemakker blev lagt med astrag, og vinduerne blev fornyede, således at de svarede til de øvrige. Snedkeren satte også jernstænger for vinduerne her, samt i det gamle sengekammer, der havde forbindelse med kongens ny gemak, og som uden tvivl var hans sengekammer. Adgangen til de nye gemakker var fra svalen i gården. Den blev forlænget og tækket med strå, således at 9 af husets 11 fag nu var med svale; desuden blev der bygget en kvist over den. I hele huset var der nu 2 store gemakker og et mindre samt 5

sengekamre og 2 forstuer. Samtlige 8 gemakker havde ildsteder (små kaminer); derimod var der nu ingen borgestue til tjenerskabet. Meget tyder dog på, at præstefamilien har taget sig af dem. I et bilag fra 1654 forklarer skovfogeden i Valsømagle skov, Peder Høy, at han det år uden betaling havde leveret 2 læs bøg og 2 læster kul til hr. Frederik i Haraldsted præstegård, „eftersom en del bruges i hans hus til kongens folk“.

Konkurrenten Kirstens Borgmesters i Ringsted.

I 1650-erne havde kongshuset ellers fået en konkurrent, idet Kirsten Borgmesters i Ringsted til tider havde op mod 50 gæster, som både fik mad og natlogi. Flere fyrstelige personer overnattede hos hende i de år, bl. a. landgreve Frederik Fritz af Hessen og Hendes Fyrstelige Nåde Augusta Sophie af Salzburg.

Udenlandske gæster.

Christian 4. rejste som regel alene, hvis han da ikke var sammen med sine sønner. Det kan man derimod ikke sige om det nye kongepar. Dronning Sophie Amalie satte pris på at have sin familie om sig samt udenlandske gæster. Selv var hun tilsyneladende aldrig i Haraldsted; derimod var hendes brødre, hertugerne Johan Frederik og Chr. Ludvig af Braunschweig—Lüneburg ofte gæster i kongshuset samt hertug Ernst Günther af Sønderborg og hertug Philip af Glücksburg. Den 20. aug. 1655 holdt dronningens moder, fyrstinde Anna Eleonora af Lüneburg, middagsmåltid i Haraldsted. I præstegården havde man ventet hende i flere dage. Hr. Frederik skriver således i sit fortæringsregister om dette besøg:

„14. aug. kom en af Hans Majestæts enspændere her til Haraldsted og logerede hos mig. 17. aug. afløstes han af en anden enspænder, som forblev her, indtil Fyrstinden af Lüneburg kom her den 20. aug. Er medgået 12 måltider, for hvert måltid 12 skilling“. (Enspænderne medbragte som regel breve).

Prins Christian (Chr. 5.) og Svenskekongen var husets sidste gæster.

Oplysningerne om kongshusets gæster slutter med nogle besøg af Hans Fyrstelige Nåde, prins Christian (Chr. 5.), da han i 1654—55 som niårig rejste til Fyn og Jylland for at blive hyldet som tronfølger. Ved begge rejser passerede han Haraldsted, hvor han spiste og tog ophold for natten. Tre år efter sad Svenskekongen ved det lange bord i kongens gemak. Det stod der endnu, da svenskerne havde forladt landet i 1660; derimod manglede der døre og vinduer overalt. Fliserne var brudt op, og samtlige skorstensankre og vinduesstænger var forsvundet; desuden var bræddeloftene beskadigede eller manglede helt, det samme gjaldt panelet i kongens gamle gemak og paneldørene samt de kostbare låse¹). Det var tvivlsomt, om det kunne betale sig at reparere kongshuset igen. Der var ikke det samme behov for et gæstehus i Haraldsted. Vognene var blevet bedre; der var kommet fjedre i karosserne — man kunne køre længere og behageligere. Amtsregnskaberne, som skulle være den bedste kilde, giver ingen oplysninger om kongshusets skæbne.

¹) Rentekammeret: Kommissionsakter vedk. overtilsyn med kgl. slotte og gårde. A. 1. Sjælland. Kommissionen af 13/12 1660.